

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'28'286-112(=1:477-2)»18/20»(049.32)
DOI: 10.31651/2226-4388-2026-40-188-192

ВІД ЕКСПЕДИЦІЇ ДО АВДИТОРІЇ: НАВЧАЛЬНИЙ ФОРМАТ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ

Рец. на кн.: Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.; Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія (видання друге, виправлене і доповнене) Львів : ПП «Магнолія 2006», 2024. 552 с.

*Н. В. Хібеба, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри українського прикладного мовознавства,
Львівський національний університет імені Івана Франка
(Львів, Україна)*

e-mail: nataliya.khibeba@lnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1098-3082>

У ХХІ столітті діалектологія як лінгвістична дисципліна відчутно оновлюється та збагачується сучасними навчальними напрацюваннями. Підручники, посібники, різноманітні навчально-методичні матеріали стають не лише допоміжними ресурсами, а й необхідними інструментами формування нової генерації діалектологів – дослідників, глибоко зацікавлених у рідному слові. Своім багаторічним досвідом у цій царині охоче діляться відомі науковці як у регіонально орієнтованих дослідженнях, зосереджених на окремих говорах чи наріччях, так і в цілісних описах українських діалектів: Мирон Яким [19], Ганна Мартинова й Тетяна Щербина [9], Галина Гримашевич [5], Тетяна Монахова [12], Руслан Сердега й Анатолій Сагаровський [16], Григорій Аркушин [1], Валентина Пачева [14], Євгенія Панцьо [13], Людмила Прокопчук [15], Оксана Суховій [17], Ганна Березовська [3], Віктор Мойсієнко [11], Наталія Шеремета і Світлана Каленюк [18] та ін.

Прикметно, що 2023 року українська діалектологія збагатилася новим науково-навчальним виданням – «Українська діалектологія» [4]. Його співавторки – Наталія Глібчук та Оксана Костів, доцентки катедри української мови імені Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, – відомі дослідниці «живого слова», передусім говорів південно-західного наріччя, а також учасниці численних діалектологічних експедицій. Їхня праця переконливо демонструє, що діалектологія – це не про «архів», а про живу й динамічну мовну реальність.

Це науково-навчальне видання стало вагомим доповненням до корпусу сучасних філологічних підручників, поєднуючи академічну ґрунтовність із доступністю і новизною викладу й вирізняючись чіткою прикладною орієнтацією. Праця не лише систематизує знання з української діалектології, а й послідовно провадить студента-філолога у світ українських говорів – від теоретичних засад до автентичного мовлення.

Поява підручника з курсу «Українська діалектологія» є закономірною і продиктованою сучасними науковими потребами. Класичні праці Йосипа Дзендзелівського [6], Федота Жилка [8], Степана Бевзенка [2], Івана Матвіяса [10] та інших беззаперечних авторитетів залишаються фундаментальними для діалектологічних студій, однак сучасна мовна ситуація зумовлює потребу в нових підходах, уточненнях і переосмисленнях. Як слушно зауважує Павло Гриценко, одним із ключових завдань діалектології сьогодні є вичерпна фіксація

«всього розмаїття формальних засобів діалектної мови», а також визначення та осмислення «просторової поведінки та особливостей функціонування всіх її структурних елементів у мовленні – живому лінійному текстотворенні» [4, с. 87]. У цьому контексті особливої ваги набувають дослідження, спрямовані не лише на опис, а й на фіксацію динаміки мовних змін, опрацювання польового матеріалу та введення його до наукового обігу. Саме тому науково-навчальне видання «Українська діалектологія» Н. Глібчук та О. Костів постає своєрідним містком між експедиційними спостереженнями й аудиторною практикою – між живим мовленням і його науковою інтерпретацією.

Авторки зазначають, що підручник спрямований на формування фахових компетентностей у студентів-філологів і реалізацію основного завдання дисципліни «Українська діалектологія», а саме: забезпечити чітке розуміння діалектного членування мови, засвоєння термінологічного апарату діалектології та знання особливостей наріч і говорів на всіх мовних рівнях [4, с. 9]. Також наголошено на практичній значущості цих знань для майбутніх учителів української мови, які в умовах «говіркового оточення» набувають навичок проведення власних діалектологічних досліджень [4, с. 9].

У передмові підручника чітко окреслено його цільову аудиторію та методичну спрямованість. Визначено мету й завдання курсу, що передбачають ознайомлення студентів із системою діалектологічної термінології та фонетичними, морфологічними, синтаксичними й лексичними особливостями українських наріч і говорів [4, с. 9]. Окрему увагу приділено формуванню вмінь аналізувати діалектні тексти й працювати з діалектологічними атласами та лексикографічними джерелами.

Структура курсу вибудована навколо двох взаємопов'язаних компонентів – загальнотеоретичного та практичного. Загальнотеоретичний – охоплює основні положення діалектології та лінгвогеографії, історію їх становлення, класифікацію українських говорів, їхні диференційні ознаки, систему термінів, а також ознайомлення з діалектною лексикографією та «Атласом української мови». Практичний – спрямований на формування професійних умінь студентів, зокрема транскрибування та аналіз діалектного мовлення, роботу з АУМ і проведення польових досліджень [4, с. 9–11].

Поява цього підручника зумовлена низкою проблем, що виникають під час вивчення діалектології. «Українська діалектологія» відображає багаторічний досвід її авторок у роботі зі студентами-україністами й пропонує цілісний підхід до вивчення діалектів – у єдності ареального, історичного та структурного аспектів а також їхніх та фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних особливостей [4, с. 12]. Унаслідок цього кожне наріччя постає як комплексне явище у взаємозв'язку просторових і мовних характеристик. Такий підхід сприяє глибшому засвоєнню матеріалу, формує фахову орієнтацію на конкретні говори й розвиває аналітичні навички студентів.

Н. Глібчук та О. Костів наголошують на необхідності оновлення методології діалектології, зокрема переходу від статичного опису говорів до їх динамічного осмислення через картографічне моделювання мовного простору. Це передбачає виокремлення ядра, периферії, перехідних зон і зон вібрації, що дає змогу не лише фіксувати говіркові явища, а й відтворювати їхню неоднорідність та взаємодію в межах ареалу.

Водночас актуалізовано проблему недостатності сучасних підручників, які б репрезентували діалектологію з урахуванням новітніх підходів, орієнтованих не лише на констатацію діалектних рис, а й на аналіз перехідності, змішаності, вібрації та варіативності [4, с. 12]. У цьому контексті важливим є трактування ядра як концентрації діалектних ознак, а периферії – як зони їх послаблення та спорадичного вияву. Такий підхід дозволяє розглядати діалект як динамічну систему й увиразнює зв'язок діалектології з лінгвістичною географією [4, с. 12–13].

Позитивно оцінюємо акцент на текстоцентричному підході у викладанні курсу «Українська діалектологія», позаяк він забезпечує цілісне розуміння діалектного мовлення та сприяє формуванню навичок комплексного аналізу мовних явищ [4, с. 13].

Наповнення підручника є логічно вмотивованим. Структурно виокремлено три змістові частини: теоретичні засади діалектології як лінгвістичної дисципліни [4, с. 14–85],

характеристику трьох наріч української мови та їхніх говорів [4, с. 86–484], а також огляд здобутків і напрацювань катедри української мови ім. І. Ковалика в царині діалектологічних студій. Кожен розділ доповнено бібліографією, що забезпечує можливість поглибленого опрацювання порушених питань.

Теоретична частина підручника, серед іншого, зосереджена на змістовому наповненні поняття *діалектологія*, термінологічному апараті цієї науки, основних напрямках розвитку сучасної діалектології, взаємовпливах літературної мови й діалекту, а також методах діалектологічних досліджень. Особливо підкреслено значення експедиційного методу як ключового у формуванні корпусу діалектних записів «Лабораторії діалектологічних та ономастичних студій» Львівського національного університету імені Івана Франка.

Окрему увагу приділено лінгвогеографії як самостійній лінгвістичній дисципліні, що сформувалася на основі діалектології. Визначено спільні й відмінні риси діалектології та лінгвістичної географії, окреслено її мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, методи, умови проведення дослідження, джерельну основу; водночас витлумачено ключові терміни, зокрема *ареал*, *ядро*, *зони вібрацій* [4, с. 42–48]. Також розглянуто діалектологічні атласи: їхні різновиди, принципи укладання, методика опрацювання матеріалу та здобутки української лінгвогеографії, серед яких «Атлас української мови» та регіональні атласи [4, с. 48–50].

Центральним у рецензованому виданні є розділ, присвячений характеристиці говорів трьох наріч української мови на всіх мовних рівнях. У ньому простежено еволюцію наукових підходів до діалектного членування та класифікації українських говорів – від ранніх праць Михайла Максимовича (1838 р.) до ґрунтовних досліджень українського діалектного простору, представлених в «Атласі української мови» [4, с. 60–78]. Подана ретроспектива є методично вмотивованою і забезпечує цілісне розуміння розвитку української діалектології. Додатково подано розгорнутий список основної та допоміжної літератури [4, с. 83–85], що підсилює наукову цінність видання й розширює можливості для самостійної роботи студентів.

Для наочності й можливості зіставлення дво- і тричленного поділу наріч уміщено кольорові карти, які уклали Іван Матвіяс, Кость Михальчук, Всеволод Ганцов, Іван Зілінський і Федот Жилко [4, с. 57, 79–82]. Ці матеріали є доречними, оскільки вони ілюструють різні підходи до класифікації та сприяють формуванню порівняльного бачення діалектного простору.

У розділі реалізовано системний підхід до аналізу південно-західного, північного та південно-східного наріч: окреслено межі їх поширення, узагальнено діалектні риси – фонетичні, морфологічні й синтаксичні – та подано докладний розгляд окремих говорів. Матеріал структуровано з урахуванням сучасних наукових підходів: наведено маркувальні епіграфи-характеристики говорів, які запропонували відомі діалектологи; окреслено ареал кожного говору, історію його вивчення та коло дослідників; висвітлено мовні особливості, а також лексикографічне й лінгвогеографічне опрацювання. Важливою перевагою підручника є інтеграція QR-кодів для доступу до аудіо- та відеоматеріалів, що актуалізує навчальний процес і забезпечує зв'язок теорії із живою мовною практикою. Доречним доповненням є ілюстрації діалектної стилізації в художніх текстах, які підкреслюють її роль у художній тканині твору.

Водночас важливою складовою підручника є позалінгвальна інформація: походження етнонімів «гуцули», «бойки», «лемки» [4, с. 142–145, 239–240, 269–270], історичні відомості про Покуття, Буковину, Закарпаття, Полісся [4, с. 168–173, 287–289, 359–360], вплив екстралінгвістичних чинників на долю носіїв надсянського й лемківського говорів та ін. [4, с. 197–198, 258–260].

Окрему увагу приділено внутрішній диференціації говорів, їхнім різновидам і локальним особливостям, зокрема в межах наддністрянського говору (говір батюків) [4, с. 107–110]. Кожен підрозділ підкріплено сучасними науковими працями.

Авторки підручника є співзасновницями Лабораторії діалектологічних та ономастичних студій – науково-дослідного й навчально-методичного підрозділу філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка,

створеного у квітні 2023 року з метою цифровізації та збереження діалектного й мікротопонімного матеріалу, зібраного під час польових досліджень. У цьому контексті реалізовано використання QR-кодів, що забезпечують доступ до аудіозаписів діалектного мовлення [4, с. 101, 131, 163, 196, 230, 257, 285, 309, 337, 357, 378, 390, 402, 437, 454, 469], а також до відеозаписів на спеціально створеному YouTube-каналі лабораторії (адміністратор каналу – Оксана Костів).

Водночас варто звернути увагу на окремі дискусійні аспекти. У підрозділі, присвяченому бойківському говору, згадано словник «Мокряни. Говірка маминого села», однак доцільно було б уточнити, що його авторка Ганна Дидик-Меуш репрезентує зафіксований матеріал як наддністрянський говір [4, с. 2]. Зважаючи на леткість говорів, їхню історичну мінливість і змінність діалектних меж, зазначені терени фактично становлять перехідну зону наддністрянсько-бойківського діалектного суміжжя, що частково корелює з позицією авторок підручника, які зазначають: «у сучасних умовах на території Підбузького району Дрогобиччини зафіксовано значно більше наддністрянських рис» [4, с. 235].

З огляду на те, що діалектні риси відображають історичну еволюцію мовної системи, у наступних виданнях «Української діалектології» доцільно розширити коментарі, залучивши матеріали з історії української мови, що забезпечить глибше історико-лінгвістичне осмислення описуваних явищ.

У третій частині «Української діалектології» висвітлено історію становлення та розвиток діалектологічних досліджень на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка. Наголошено на тягlostі наукових традицій і вагомому внеску провідних учених XIX–XX ст., зокрема Івана Вагилевича, Якова Головацького, Івана Верхратського, Яна Яніва, Костя Кисілевського, Броніслава Кобилянського, Івана Ковалика та ін.

Окремо відзначено науковий доробок Ярослава Пури, Лідії Коць-Григорчук, Дмитра Гринчишина, Ірини Ощипко, Ярослави Закревської та інших дослідників, які вивчали фонетичні, акцентологічні, граматичні та лексичні особливості говорів. Підкреслено значення цих студій для теоретичного й емпіричного осмислення української діалектної системи.

Висвітлено також діяльність сучасних представниць львівської діалектологічної школи – Наталії Глібчук та Оксани Костів, які провадять систематизацію і транскрибування діалектних текстів, укладають навчальні посібники та організують студентські польові експедиції.

Підручник «Українська діалектологія» Н. Глібчук та О. Костів є сучасним науково-методичним виданням, що поєднує теоретичні засади діалектології з навчальною практикою. Праця вирізняється структурованістю, опорою на результати польових досліджень та впровадженням інноваційних освітніх підходів. Як актуальне джерело з діалектології української мови, вона сприяє формуванню навичок аналізу діалектного мовлення і поглиблює розуміння мовного різноманіття.

Видання постає як цілісна репрезентація діалектного простору України, що поєднує наукове осмислення мовних явищ із живою стихією народного мовлення, увиразнюючи його багатоголосся та культурну пам'ять.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : [навч. посіб. з регіон. діалектології для студ. спец. «Українська мова та література»]. Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. 129 с.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
3. Березовська Г. Г. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Умань : ФОРМ Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.
5. Гримашевич Г. Українська діалектологія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 172 с.
6. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). Ужгород, 1966. 96 с.
7. Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села. Львів : Піраміда, 2021. 288 с.
8. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови : [навч. посіб. для студ. філол. ф-тів пед. ін-тів]. Київ : Рад. школа, 1966. 306 с.

9. Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Українська діалектологія : [навч.-метод. посіб. для студ. ф-ту укр. філології денної та заоч. форм навчання]. Черкаси : ЧНУ, 2006. 68 с.
10. Матвіяє І. Українська мова і її говори. Київ : Наукова думка, 1990. 163 с.
11. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське наріччя). Київ, 2015. 284 с.
12. Монахова Т. В. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 128 с.
13. Панцьо С. С. Українська діалектологія : [практикум: навч.-метод. посіб.]. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 132 с.
14. Пачева В. Діалекти української мови : [навч. посіб.]. Мелітополь : Вид. будинок ММД, 2012. 84 с.
15. Прокопчук Л. В. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013, 191 с.
16. Сердега Р. Л., Сагаровський А. А. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 156 с.
17. Суховій О. Українська діалектологія : [навч. посіб.]. Київ : Фенікс, 2014. 216 с.
18. Шеремета Н. П., Каленюк С. О. Українська діалектологія : [навч.-метод. посіб.]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2023. 166 с.
19. Яким М. Б. Українська діалектологія : [навч.-метод. посіб.]. Дрогобич : Коло, 2003. 48 с.

References

1. Arkushyn, H. L. (2012). Zakhidnopoliska dialektolohii : navch. posib. z rehion. dialektolohii dlia stud. spets. "Ukrainska mova ta literatura" [Dialectology of Western Polissya]. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky, 129 (in Ukr.).
2. Bevzenko, S. (1980). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shkola, 246 (in Ukr.).
3. Berezovska, H. H. (2015). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch. posib. Uman: FOP Zhovtyi O. O., 154 (in Ukr.).
4. Hlibchuk, N. & Kostiv, O. (2023). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Lviv: LA «Piramida», 552 (in Ukr.).
5. Hrymashevych, H. (2010). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 172 (in Ukr.).
6. Dzendzelivskiy, Y. O. (1966). Konspekt leksii z kursu ukrainskoi dialektolohii (vstupni rozdil) [Lecture notes from the course on Ukrainian dialectology (basic concepts)]. Uzhhorod, 96 (in Ukr.).
7. Dydyk-Meush, H. (2021). Mokriany. Hovirka mamynoho sela [Mokriany. The village of Hovirka]. Lviv: Piramida, 288 (in Ukr.).
8. Zhylko, F. (1966) Narysy z dialektolohii ukrainskoi movy: navch. posib. dlia stud. filol. f-tiv ped. in-tiv [Essays on the Dialectology of the Ukrainian Language]. Kyiv: Radianska shkola, 306 (in Ukr.).
9. Martynova, H. I. & Shcherbyna, T. V. (2006). Ukrainska dialektolohiia: navch.-metod. posib. dlia stud. f-tu ukr. filolohii dennoi ta zaoch. form navchannia [Ukrainian dialectology]. Cherkasy: ChNU, 68 (in Ukr.).
10. Matviias, I. (1990). Ukrainska mova i yii hovory [The Ukrainian language and its dialects]. Kyiv: Naukova dumka, 163 (in Ukr.).
11. Moisiienko, V. (2015). Istorychna dialektolohiia ukrainskoi movy. Pivnichne (poliske narichchia) [Historical Dialectology of the Ukrainian Language. Northern (Polish Dialects)]. Kyiv, 284 (in Ukr.).
12. Monakhova, T. V. (2010). Ukrainska dialektolohiia: navch. posib. [Ukrainian dialectology]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 128 (in Ukr.).
13. Pantso, S. Ye. (2013). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology] : praktykum: navch.-metod. posib. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 132 (in Ukr.).
14. Pacheva, V. (2012). Dialekty ukrainskoi movy [Dialects of the Ukrainian language]: navch. posib. Melitopol: Vyd. budynok MMD, 84 (in Ukr.).
15. Prokopchuk, L. V. (2013). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch. posib. Vinnytsia: Nilan-LTD, 191 (in Ukr.).
16. Serdeha, R. L. & Saharovskiy, A. A. (2011). Ukrainska dialektolohiia: navch. posib. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina, 156 (in Ukr.).
17. Sukhovii, O. (2014). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch. posib. Kyiv: Feniks, 216 (in Ukr.).
18. Sheremeta, N. P. & Kaleniuk, S. O. (2023). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch.-metod. posib. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia “Ruta”», 166 (in Ukr.).
19. Iakym, M. B. (2003). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]: navch.-metod. posib. Drohobych: Kolo, 48 (in Ukr.).

Надійшла до редакції: 15.02.2026

Прийнято до друку: 20.03.2026